

491.82

N 241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

007.82 1956

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIV, св. 2—3

БЕОГРАД, 1964.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1) Љубомир Поповић: Падежна синонимика у језику Вука Стеф. Караџића — — — — —	73
2) И. Грицкат: Покушаји стварања српске научне терми- нологије средином прошлог века — — — — —	130
3) Илија Павићевић: Неколико ријечи о геолошкој терминологији — — — — —	141
4) М. Стевановић: Радио-телевизија и језик — — —	150
5) Р. Бошковић: Око суфикса <i>ичаст</i> (<i>ичаст</i>) — — —	156
6) Р. Бошковић: Око два стиха из Горскога вијенца —	159
7) А. Пецо: <i>Пличина</i> и <i>плићина</i> — — — — —	162
8) Д. Барјактаровић: <i>Гриња</i> — — — — —	166
9) Милоје Р. Николић: Прилози проучавању живота и рада Александра Белића — — — — —	169
10) <i>Језичке поуке</i> — — — — —	189

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЖИВОТА И РАДА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА

(Из Белићеве преписке са Пером Ђорђевићем)

Познанство Александра Белића и Пере Ђорђевића потиче, вероватно, из времена када је Белић био ученик, а Ђорђевић професор I београдске гимназије, а можда и нешто доцније.

Проф. Пера Ђорђевић био је један од првих научних радника који су почели српску синтаксу да обрађују у савременијем правцу и из те области дао два значајна рада (1889. „Падежи без предлога“ и 1896. „О реду речи у српском језику“).

За све време свога школовања на страни, па и доцније, Белић је одржавао везе са професорима Љубом Стојановићем и Пером Ђорђевићем и са њима се саветовао о свим својим студентским плановима, као и о својим научним радовима. Кад год би, за време школског распуста, дошао у Београд, он би увек обишао и једног и другог и с њима измењао своје мисли о појединим питањима. Они нису у њему гледали само једног студента, већ свог личног пријатеља. Због те узајамне блискости и дошло је до тога да се он често обраћао једном или другом из иностранства и тражио објашњења појединих питања, или захтевао неке услуге од њих.

Први пут Белић је писао проф. Ђорђевићу 25. X 1897. г. из Москве и честитао му Вукову прославу, а, у исто време, истакао и његове заслуге у вези с издавањем Вукових дела. Почетак тога писма гласи:

„Многопоштовани Господине,

И ако сам био тврдо намеран да Вам напишем одмах по своме одласку, ипак нисам то учинио: једно што сам се сувише дуго задржао у Одеси, а друго што тачно нисам знао вашу адресу, те сам чекао да ми ју јави мој колега;

али како он досада ништа није одговорио, то сам принуђен да пустим писмо „на авось“.

Допустите ми да Вам честитам — добра жеља, мислим, никад није сувише поздна — Вукову свечаност. Издањем Вукових списа Ви сте стали у ред највећих пијонера његове славе: млађи нараштај, читајући онако лепо и вешто сгруписане Вукове радове, с захвалношћу ће се сетити њихових издавалаца. Српски народ прослављајући Вука прославља идеју прогреса, прославља самог себе, јер показује да је потпуно свестан свога позива, да може да буде члан образованог друштва...¹

Белић је сматрао за потребно да проф. Ђорђевића упозна и са својим првим утисцима у једном великом граду у коме се први пут нашао. Зато он, у наставку свога писма, и каже: „Москва је огромна варош са кривим и узаним улицама, у којима су куће најразличније величине и стила, цркве византијског стила (звонаре готског), руског или сасвим без стила. Најинтересантније је што у Москви врло је лако наћи да улице, које стоје једна поред друге, представљају огромне контрасте: у опште Москва је само у оним местима европска, која није пореметила руска култура и архитектура до XIX столећа“.

После описа Москве дошле су прилике „у Московском Университету“. „Најбољи је утисак на ме учинио Ф. Фортунатов“, писао је даље Белић. „Човек средњег раста, широких пруди, великих црних очију и дуге браде — то Вам је Фортунатов. Он се некада бавио готово искључно санскритом (особито ведск. наречјем) и можда се тим могу објаснити многе ствари у његовим лекцијама „древ. славонског“. И ако се неки пут слаже са стар. школом, ипак не може се рећи да он потпуно не влада методом „јунт“ — граматика. Он често претерује у својим обћим правилима, и неки пут читаву теорију оснива на једном једитом случају; за тим његове физиолошке претпоставке о ст. слов. сугласн. често пута сувише далеко иду. Свему томе крива је сувише велика вера у „сандхи“ словенски, али ипак, и поред свег тога, он остаје — могу слободно рећи — најбољи зналац ст. слов. јез. и његових споменика“. За професора Милера Белић је рекао да, поред санскритског језика, предаје и „народну литературу“, али без митологисања; за професора Бранта да, поред историјске граматике руског језика, предаје и пољски језик, а за професора Соколова да има

¹ Државни архив Србије. Сва Белићева писма упућена П. Ђорђевићу налазе се у несрећеној грађи.

семинар за стару литературу. Словенску палеографију предаје приватни доцент Руски; Лавров води необавезан курс „Испитивање споменика јужних Словена“, а Поржезински курс „Историјска граматика пољског“. За професора Корипа Белић вели да „чита *упоредну метрику*“, као и да се у Москви о његовом знању метрике „читаве приче причају“. Од грчких класика те године, према Белићу, био је обавезан превод »Equites« Аристофана и »De arte poetica« Аристотела.

За себе Белић пише да је узео семинарски рад код професора Соколова са темом: „Испитати српски превод (за који се до сад још не зна) богословља Јована Дамаскина с литерарне тачке гледишта; одношај међу Визант. текстом и нашим“.

На крају писма Белић је обавестио професора Ђорђевића о изласку из штампе магистарског рада К. О. Радченка „Доситей Обрадовичъ и его литературная дѣятельность“, Киевъ 1897. У ову књигу уложено је много труда, пише Белић, али сама садржина не одговара тој сразмери. Поред осталог, у овој књизи узима се 1739. година као година Доситејева рођења.

Своје друго писмо Белић је упутио проф. Ђорђевићу у вези са његовом академском беседом „О реду речи у српском језику“, коју је, 4. II 1896, овај прочитао на свечаном скупу Српске краљевске академије, а потом објавио у „Гласу“ LIII.

Ову Ђорђевићеву монографију из српске синтаксе Белић је приказао у београдском часопису „Дело“ и дао о њој претежно позитиван суд. Међутим, оном делу студије у коме се говори о „психолошкој инверсији“ Белић је учинио извесне замерке. Према његовом мишљењу, „није требало да изостану у дефиницији погодбе, без којих не може да буде инверсије, т. ј. да је „психолошка инверсија“ производ целокупног говора, да она не може да постане апсолутна као што је случај с редовним редом речи.

Ово се тиче — разуме се — само једне врсте инверсије и њеног историјског развика у толико, у колико се она јавља код човека на вишем ступњу културе, т. ј. код представника индоевропских језика. Сва размишљања у књизи г. Ђ. учињена су за историју постања ових реченица у реченој епоси. Друге врсте инверсија изазване су тиме, што оно што је ново, што носи на себи особити акценат, што је интересније — може при исказивању мисли доћи на прво место... Из овога се види да ни први ни други случај не заслужују да се с пуним правом назову психолошком ин-

версијом, јер је обрнути ред психолошког подмета и психол. прирока у ствари тек други, доцнији моменат...²

За време свога бављења у Београду 1898. г. Белић је обилазео проф. Стојановића и показао му свој приказ Ђорђевића рада. Проф. Стојановић је похвалио Белићев приказ, с напоменом да би у њему требало извршити извесне исправке, као и то да ће редакција „Дела“ пре штампања ову рецензију доставити проф. Ђорђевићу.

Ове примедбе проф. Стојановића подстакле су Белића да поново потражи проф. Ђорђевића и да с њим поразговара о појединим питањима која се расправљају у његовој студији. Пошто до тог састанка није дошло, Белић пише проф. Ђорђевићу из Москве и моли га да му не замери што се осмелио да изнесе своје мишљење о његовом раду, па, између осталог, у своме писму каже:

„Ја сам покушао да изнесем у своме реферату значај Вашег рада и, донекле, питања, која се у њему третирају — колико ми је испало за руком није на мени да судим. Разуме се да нисам увек био истог гледишта као и Ви, што лежи у самој природи предмета. Надам се да ми нисте замарили за ту малу слободу у исказивању својих погледа...“³

У даљем тексту свога писма Белић наводи да „О реду речи у рускоме језику, и друг. слов. језицима још није ништа писано“, па се нада да ће ова расправа проф. Ђорђевића бити прва ластва. Са своје стране Белић се обавезује да ће о њој, ако се нико не нађе опремнији од њега, написати приказ и на руском језику. Ово сматра да треба да учини стога што „о нашим стварима пишу људи већином неспремни, тако да често пута чак и садржину књиге нетачно изнесу. Руски филолози старији и познатији — велике су специјалисте, тако да их се ове, што не улази у круг њихова предмета, слабо тиче“. Белић вели да му је жао што у свом приказу није „повукао паралеле из Илијаде или Одисеје... Сам почетак Илијаде даје већ врло лепе примере потпуног „безначелија“, које влада у језику Хомеровом“, али је ипак решио да не уноси цитате из грчког и латинског зато што то „у строгом смислу“ не улази у Ђорђевићеву беседу.

² Белић Александар, Из Гласа Српске Краљевске Академије ЛШ: О реду речи у српскоме језику. Приступна беседа П. П. Ђорђевића. „Дело“ XX, 330—338, 1898.

³ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 16. IX 1898. г.

Овде се Белић дотакао и свог приказа Лескинове Граматике српскохрватског језика и вели: „Обећао сам Вам био у Беопр. и реферат на III ед. Лескин. грам. Чим овде добијем из библ. ново издање (да још нешто попуним) послаћу Вам га за „Дело“. У Београду сам био врло заузет... да ни сам могао свршити га“. Међутим, та његова рецензија је морала дуго да чека до свога објављивања, чак до 1921. године.⁴

Белић и овом приликом пише о Москви и животу у њој. „У Москви је врло лепо, ведро“, јавља он проф. Ђорђевићу. „Сад је Москва најживља: са свих се страна стичу, раде неуморно да се око Нове године својски одmore. И наш је Университет покренут овом... Московском струјом: лекције се већ од 10-ог читају редовно. Код неких професора већ се могу читати и реферати, а отпочели и семинари. Особито ми је мило што је ове године објављено врло много интересних курсова. Тако Фортунатов чита литавски језик; Мсеријанц стари персијски (клин. натписе) и упор. грам. грчких дијалеката; Милер чита (т. ј. студенти читају) Шакунталу и Савитри...“

При крају писма Белић извештава проф. Ђорђевића како је у Београду прочитао рад Симе Томића, доцента Велике школе, о компонентама у „Просветном гласнику“ и да тај рад није на њега учинио „повољан утисак“, јер није могао да разуме циљ саме расправе. Замера му што је остао само у оквиру онога што су већ рекли Миклошић и Даничић. „Зар да се и даље на томе остане“, пребацује му Белић. „Друго, ипак се требало осврнути и на то, да ми још немамо ни фонетике, ни морфологије које би одговарале савременом развоју лингвистике. И тада према потреби обратити и предмет расправе...“ Белић тврди да је упоредна граматика само „покувала овај рад, а ни у колико потпомогла да се што боље реше проблеми српских композита“. У даљем свом излагању овог питања Белић указује на пут којим је требало Томић да пође, па каже: „Ако се већ хтело употреб. упоред. граматика, тада је требало узети више но што је учињено за ст. слов. и остале слов. језике и лит. и обрадивши лит. сл. форму испитати сасвим независно од тога комп. у срп. језику...“ Млади Белић мисли да српској граматичи лежи једини спас у монографијама, те је зато потребно „сабрати што је могуће више факата, груписати и средити их по принципима (ма и спољашњим), који се могу

⁴ Grammatik der serbokroatischen Sprache von A. Leskien, RSI IX, 133—156.

у њима пронаћи без других језика, без теорија унапред узетих и сл. „Тек кад ове ово буде било учињено“, тек тада се може оперисати са лингвистиком у руци.

На ово писмо проф. Ђорђевић је одговорио Белићу⁵ и не само што му није замерио на критици, већ га је подстицао да настави свој започети рад на проучавању српског језика. Писао му је не као професор ђаку него као себи равноме.

Да је ово тачно потврђује сам Белић својим наредним писмом. „Добио сам Ваше писмо и велика хвала за бриту око моје рецензије“, пише Белић проф. Ђорђевићу. „Мило ми је што се слажете са мном у мишљењу о радњи Г. Томићевој и врло ми је жао што тај суд не иде ни у колико у корист рада г. Томићевог“.⁶ После овога, Белић моли проф. Ђорђевића да му пошаље у Москву коректуру његове рецензије ради извесних допуна, јер су лингвисти „покушали срећу да — у колико се, разуме се, може — одреде реченични или боље рећи глаголски акценат. Они су нашли да глагол у ведском наречју индијског и ретко у грчком бивају енклитикама... Због свега овог ја бих хтео у напомену да речем, да ове комбинације *немају* значаја за логички акценат, јер се оснивају на ритму самог језика, дакле да су чисто фонетске природе. Ко би могао доказивати да је у ведском и грчком „актус“ главна ствар у логичком акценту, кад се зна да је акценат оба ова језика био *музикалан*“.

При крају писма Белић се радује добијеним вестима од проф. Ђорђевића што је готов Вуков Речник и што ће сви они „којима није било суђено да се роде пре 60 година или раније, имати ово бесмртно дело Вуково“.

Са писмом од 21. X 1898. проф. Ђорђевић је послао Белићу коректуру његове рецензије, на чему се Белић у своме следећем писму захвалио. Приликом враћања коректуре своје рецензије проф. Ђорђевићу Белић је напоменуо да је исту скратио и делимично исправио поједине одељке. На крају свога писма Белић моли проф. Ђорђевића да изврши неке исправке у поменутој рецензији, уколико нађе за потребно, па зато му и окреће пажњу на то: „Ви само велите да ћете прочитати још једном кокретуру мог реферата, и ја Вас молим да исправите, ако што није најбоље

⁵ Белешка проф. Ђорђевића на Белићевом писму: „Одг. 28/9. 1898. Б. „На свим Белићевим писмима налазе се сличне белешке. Ђорђевићева писма писана Белићу нису могла бити добијена од Белићеве породице.

⁶ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 3. X 1898. г.

речено, јер ја сам сад „двуязычникъ“, па се могао лако оклизнути понеки русизам“.⁷

У међувремену, док је Белић довршавао писмо, стигао је поштар са пакетом књига и зато он у додатку писма вели: „Овог тренутка добих Рјечник. Још једном Вам захваљујем на овом, још ничим незаслуженом дару, и на Вашој пажњи, која ми чини велику част. Ја сам само мало разгледао издање и предговор. Издање је заиста — „одна прелесть“. А из предговора видим да је Рјечник и даље остао дело Вуково. Ја сам таквог истог погледа на Ваш задатак у овом послу и мислим да је тако не само требало да буде, већ да је тако морало бити, јер правити амалгаму из Вуковог језика и новог сакупљеног материјала значило би учинити да Вук. Рјечн. као целина не буде употребљив...“

Проф. Ђорђевић је, према обећању, дао коначан текст Белићевој рецензији, и кад је ова била одштампана у часопису „Дело“ послао му је у Москву, поред часописа, и већи број сепарата, јер је знао каква је то радост за човека кад види одштампане своје прве радове у облику сепарата.

Белић се захвалио проф. Ђорђевићу на заузимању око коректуре његове рецензије и штампања сепарата, а за узврат послао му је своју „Белешку о житију Св. Петке“ и два примерка Кулбакинове књиге „Хиландарски листићи“, од којих један за њега, а други за проф. Стојановића.

Том приликом писао је проф. Ђорђевићу како је сазнао од проф. Фортунатова да немачки слависта др Бернекер има намеру да пише студију о реду речи у словенским језицима.

За време својих студија Белић је наилазио на проблеме, али је свако нејасно питање расправљао у самом почетку, јер није хтео да га оставља за доцнија времена, као што су то други чинили. Чим би се какав проблем појавио, он би се обраћао за помоћ својим професорима у Београду или Москви, који су му увек излазили у сусрет. Тако је учинио и кад је посумњао у постанак неких српских енклитика. Да би рашистио спорна питања из те области писао је проф. Ђорђевићу:

„Шта мислите Ви о енклитици *ћу*, *ћеш* (на пр. у буд. врем. *нећу*, *штаћу* и слич.) и тако исто да ли Вам је познато како се у споменицима, које употребисте за *беседу*, употребљава се (*је*) у прош. врем. повратних глагола. У опште мени изгледа да је историја наших енклитика тако разноврсна,

⁷ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 27. X 1888. г.

да би заслужила засебну монографију... Ја нисам дуже размишљао о овом *ћу*, али мислим да објашњења, која имамо нису тачна! На прим. Брант (проф.) мисли да је *ћу** *хћу* итд., али то није тачно, јер из *хћу* ми бисмо очекивали *ћу* у дијалектима само, за тим *кћу*, *шћу* (упор... *кћер* из* *тћер*, а из *кћер*,* *хћер*, *шћер*) и сл. Нема сумње да је у српском језику било некада *хћу*, као што показује *хтети*, *шћах* итд., али из *хћу* фонетски није се могло добити у свима дијалектима *ћу*. За тим важно је *нећу*; откуд овде *ѐ*? Или из *нећу* или из* *не-оћу*?

У *штаћу* ми имамо сасвим други случај: овде је употребљена већ његова енклитика *ћу* итд.⁸

Проф. Ђорђевић је, 6. XII 1898, одговорио Белићу на постављено питање. Међутим, Белић није био задовољан тим одговором, те у следећем писму покреће опет то питање:

„Још неколико речи о форми *нећу*. Ја сам се колебао да ма шта кажем о овој форми с тога што ми немамо још засебних радова о контракцији у срп. ј., јер оно што је писао Миклошић *ist durch und durch verfehlt*. Главна је ствар у томе да *нећу* није могло постати у заједничком српском језику, јер се *х* у почетку речи тек у засебним дијалектима почело губити. Дакле контракција [*не-оћу*] ео у овој речи не може се испоредити с, наприим., *а* из *ае* у *певāмо* и др. јер је то *а* постало у заједничком срп. јез. Зашто је *певāмо* постало у заједнич. српск.? За то што је у тој форми и слич. српски језик из зајед. слов. добио *и*, које се могло већ у заједничком слов. губити [да је у зајед. слов. овде било *и* а не *ј* сведочи и литав., који у таквим групама тако исто губи и напр. *saakai* (говорим из* *sakaiu*. С овим треба испоредити глаголе као *стај* (ем), *стаје*-лит. *stōju* 1 л. 3 л. *stōja*, где је било старо *ја* не *и*]. А кад та форма није добивена (*нећу*) у заједничком српском, где се контракција вршила по првome самогласнику, пита се, како се контракција врши у историјској епоси српских дијалеката? Позна-то је да се у црногорск., у дубров. и др. јуж. дијалектима врши контракција по првome у главном, а у источним и др. по другome. Дакле на основу *зец*, *нас*, *писо* ми код нас никако не бисмо очекивали из *не-оћу-нећу*. За то сте Ви и претпоставили *не-ећу*. Али на основу чега може се потврдити таква асимилација? Ствар је дакле вероватна да се *нећу* м. **ноћу* (у једним дијалектима) добило под утицајем наново речце *не* (и можда слагала *несам*, *немам*, где су опет

⁸ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 26. XI 1898. г.

ё разнo постали), јер би се * нoћу губило отрицање. — За сада не пратим Акад. Рјеш. и не могу ништа рећи о објашњењу Вудман. глагола хотѣти, ма да ми је и овај глагол а тако исто и хѣтѣти на основу лингвистичке литерат. потпуно јасан.

О је се ја знам да Ви говорите у опште, али Ви нисте додирнули питање о томе да ли такво је пред се писци, које сте разгледали, подједнако пропуштају...⁹

Проф. Ђорђевић је на Белићеве замерке одговорио својим писмом од 3. I 1899. и, између осталог, препоручио му да прочита у Академијином Рјешенику Будманијева тумачења у одељку „Ја и Јесам“. Међутим, ни са овим одговором проф. Ђорђевића Белић није био задовољан, те се и трећи пут враћа на ову тему.

С обзиром на значај српских енклитика износи се потпуни текст Белићева мишљења о овом питању као студента, који гласи:

„Ваш поглед на нeћу може се на основу Вашег писма овако формулисати: „нeћу је постало у заједничком српском јез. из не-оћу. Али ја не мислим да је наш спор тим и овршен тим пре што се Ваша критика дотиче неких основних (принципиалних) питања, на која ја мислим да ми треба свакако одговорити. Бићу тако слободан да на њих пре свега обратим Вашу пажњу.

1. Ја врло добро знам да епоха заједничког српског језика ни годинама ни месецима није забележена ни у историји српског језика, ни српске културе. Али то нам не даје права да је опредељујемо нетачно: сами факти језика одређују епоху, а никако епоха саме факте. Кад налазимо у разним српским дијалектима једнаке форме, гласове итд. или такве, који се могу свести на заједнички факат, онда је тај факат — ако се уједно разликује од прасловенског језика — производ епохе заједничког српског језика тј. факат који припада епоси пре поделе заједничког српског језика на дијалекте. Разуме се и у тој епоси — као и у свима другима — неки су се фонетски појави тек отпочели развијати, а други су се већ били потпуно развили. На основу факта да се у свима српским дијалектима место праслов. њ и њ налазе самогласници, који се могу свести на један полуглас, а тако исто и у најстаријим писаним опоменицима и лат, и ћирил., ми говоримо да су се полугласи у заједничком српском језику изједначили и да је у дијалекте српске ушао само један полуглас, који се у разним дијалектима даље различ-

⁹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 16. XII 1898. г.

но развио: у једним је остао полуглас, у другим се из полугласа развио у свима положајима самогл. а, у трећим у једним положајима се развио самогласник а, у другим остао полуглас, који се опет даље развио или у о или е (чакавски дијалекти). У колико је мени познато ово је једини метод, који признаје савремена лингвистика.

2. Врло је важно питање: када се губило *x* у заједничком српском језику. Ја сам раније мислио на основу дубровачког *d*., херцеговачког и чакавског *s* друге стране — да се *x* свуда сачувало у заједничком срп., али Ваше писмо ме је поколебало у тој мисли: ја нисам знао да се у чакавском *x* ипак понегде губи. Али и ту могу бити две ствари. Ви велите да се у чак. *x* „готово редовно“ сачувало [мени је раније било познато да се *x* редовно сачувало]: може ли се тачно одредити кад се *x* губи у чакав., јер ако се *x* губи само у појединим речима без опредељених погодаба, онда су то могле бити позајмице из других дијалеката, на пр., хрватског. А да таквих позајмица у чакав. дијалекту има — ствар је позната (напр. *дуг* и *длгъ* — *debitum* и *longus*, свакако је *дуг* позајмљен из других дијалеката). Па опет — немајући при руци потребног материјала — ја могу само ово рећи: ако погодбе под којима се у чакавском дијалекту губи *x* одговарају погодбама под којима се налазило *x* у некоћу — онда признајем да је *Ваша хипотеза* тачна и неоспорна. А да је **контракција** у зајед. српском језику по првом самогл позната — у то ја не сумњам (Неће бити да је тачно да *мбга* припада заједнич. срп. језику, али добром, бга да Али ово нас се овде строго не тиче)

3. Али, ако се *Ваша хипотеза* — у ствари простија но моја, јер се фонетски *дâ* објаснити — не може доказати, — ја и даље остајем при своме, јер не могу српским *дијалектима* приписивати такве фонетске законе, који још нису доказани. Да приведем један пример. Познато је да се у новом словенском контракција врши по другом вокалу, као и у нашим дијалектима, т. ј. *ae-e*, *oe-e*, *oa-a* etc. Па за то имамо *поџи* (и у словен. се *x* у неким дијалектима губи) фонетски и *пеџи* нефонетско образовање. Даље. Ја сам — у колико се сећам — говорио на првом месту о утицају речце *не* и тек онда *несам* итд. Интересно је да је *нећу*, које бисмо очекивали у *futurum* — у, потпуно замењен са *нећу*, бар код нас¹⁰.

¹⁰ Државни архив Србије, Велићево писмо Ђорђевићу од 10. I 1899. г.

У четвртој тачки Белић је говорио о Будманијевим заслугама за српску филологију. Он вели да је по савету П. Ђорђевића прочитао Будманијева објашњења у Рјечнику хрватскога или српскога језика о формама *ја* и *јесам* и да је ту наишао на доста грешака и нетачности, које му доставља у додатку писма.

Овим је била завршена дискусија о српским енклитикама између њих двојице, али се Белић вратио на ову тему и 1924. године.¹¹ Ова је препирка, свакако, подстакла Белића да као млад наставник оде на терен ради проучавања и штокавских и чакавских дијалеката и тиме да свој допринос за боље познавање наше дијалектологије.

Између Белића и Пере Ђорђевића било је говора и о другим питањима, као што је, на пример, било ширење српске књиге у иностранству. Српска књижевна задруга са својим књигама нашла је читаоце не само у Србији, већ и на целом југословенском подручју, па је желела да их нађе и на руској територији. Ђорђевић је, као њен председник, замолио Белића, 6. XII 1898, да испита могућност размене Задругиних књига са сличним друштвима у Русији.

Белић се радо прихватио тога задатка, јер је био свестан да тиме чини услугу не само Српској књижевној задрузи него и целој Србији, и после десетак дана известио је Ђорђевића да у Русији нема друштава као што је Српска књижевна задруга, већ само научних. Он је посетио председника „Общества любителей древней письменности“ који му је рекао како ће његово друштво „дати Задрузи сва своја издања без замене“, а ако она хоће да да своја — „ихъ добрая воля.“ Поред овога друштва, Белић помиње још „Общество истории и древностей „које непрестано издаје своја „чтенія“; „Археологическое общество“ са његовим лепим и скупим издањима, у чији састав улази „Славянская коммисија“, и „Этнографическое общество“ са његовим познатим часописом „Этнографическое обозрѣніе“. На крају је Белић поменуо могућност размене књига и с Академијом наука. Том приликом рекао је како познаје председнике и секретаре поменутих друштава и да ће код њих врло радо отићи ако Српска књижевна задруга буде желела да с њима размењује своја издања. Овде треба посебно истаћи то да је у оно време председник „Археолошког друштва“ била једна жена, грофица Уварова, за коју Белић вели да је, такође, познаје.

¹¹ Белић Александар, О постанку српскохрватских облика нећу, њу и сличних, Глас СКА СХП, 1—18.

Из тога Белићева писма види се како му је писао П. К. Симони, секретар Академије, II одељења руског језика и литературе, и тражио обавештење о томе жели ли Српска књижевна задруга само издања „II отдѣленія русскаго языка и словесности“ у која улазе сви словенски и литавски језици, или и других одељења.

После Белићева извештаја Пера Ђорђевић се договорио с осталим члановима Управе Српске књижевне задруге да се размена књига изврши са што већим бројем руских друштава и на тај се начин заинтересује већи број људи за српску књигу. У том циљу написана су писма руским друштвима и упућена Белићу да их разда коме треба.

Приликом предаје Задругиних писама Белић је видео какве је књиге које друштво одвојило за размену и због тога предлагао Српској књижевној задрузи шта би она требало коме друштву да пошаље.

Поред упознавања Српске књижевне задруге са руским друштвима Белић се добровољно понудио и да растури њена издања по Русији и, истовремено, препоручио да се књиге пошаљу бродом до Одесе, а одатле возом до Москве.“ Из своје личне практике ја знам да је заиста најјефтиније сла-ти књиге лађом до Одесе, и одатле даље — писао је Белић проф. Ђорђевићу. Ја Вам чак могу рећи и од прилике цену: до 50 кг. до Одесе стаће 7—9 динара брзом лађом, а од Одесе до Москве 1 руб. и 20 коп. стаје 1 пуд до 18 кг. Ја примам радо на себе да раздам књиге овде у Москви и ако треба да их пошљем и у Петроград. Сав задатак нашег консула у Одеси био би у томе да напише моју адресу и да пошље „вокзал“ т. ј. желез. станицу човека с књигама. . .“¹²

Управа Српске књижевне задруге учинила је онако како је Белић препоручивао, али се њена пошлица на свом путу од Одесе до Москве прилично задржала зато што је била упућена споровозно, јер конзул Супичић, изгледа, није знао „да књиге у Русији иду брзим возом за исту цену за коју и спорим“.¹³

Овај застој изазвао је и бојазан у Београду да се пошлица није случајно изгубила, па је П. Ђорђевић у вези с тим неколико пута писао Белићу. Тек почетком јуна 1899. г. књиге су уручене руским друштвима, о чему је Белић писао Ђорђевићу: „Ствар се одуговлачила с тога што ми

¹² Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 11. III 1899. г.

¹³ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 11. V 1899. г.

из Одесе нису послали свих докумената (т. зв. „консамент“), те сам их морао заменити разним уверењима овдашњих власти. Књиге сам овако распоредио: 1 потпуни екземплар у Академију Наука (у дрвен. санд.), 1 екзем. у Общество любителей древней письмен. у Петрду, 1 екз. у Общество истории и древностей российских, 1 екз. у Археологическое общество а један сам екз. поделио овако: I—VI коло Етнографическому отдѣленію общества Антропологии, естествоиспытаний и этнографии и VII коло Обществу любителей росс. словесности. У сва ова друштва послао сам са књигама и „препроводительное письмо“ и у писму Общества любителей росс. слов., оснивајући се на Вашем писму, рекао сам да је „Задруга“ вољна послати друштву и друга своја издања (осим VII кола), која изабере друштво из приложеног у писму каталога“.¹⁴

У истом писму Белић износи како је превоз књига од Одесе до Москве стајао више но што је он мислио и у вези с тим каже проф. Ђорђевићу: „Ви ћете се упрепастити кад чујете колико сам морао платити за књиге. Прилажем Вам рачун на основу признаница, које Вам могу послати ако треба. Све заједно сь подвозом од Одесе до Москве кошта 16 руб., 44 коп. По моме рачуну поштом би коштало трипут више“.

Још пре но што су њене књиге биле растурене у Русији, Српска књижевна задруга је, према Ђорђевићеву писму Белићу од 24. маја 1899. г., добила књиге од Общества словесности и Общества истории и древностей. Одговарајући му на то, Белић је писао да је и Археолошко друштво одвојило за Српску књижевну задругу „своја издања (11 огромних књига „Трудова“, затим „Етнографическое обозрѣніе“ за неколико година, на крају још нека засебна њихова издања). Да ћете добити издања II отдѣл. Акад. Н. то је више но поуздано, а тако исто и Археологического общества. Само сумњам да ћете књиге добити пре септембра, јер у овим свим друштвима сада — по свој прилици — већ никог неће бити“.

Тако је настојањем Пере Ђорђевића и Александра Белића руска читалачка публика упозната са делима наших писаца у издањима Српске књижевне задруге.

Са своје стране Белић је упознао руске читаоце с академском беседом П. Ђорђевића¹⁵ и са V књигом српских

¹⁴ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 6. VI 1899. г.

¹⁵ Белић Александар, О реду речи у српском језику од П. П. Ђорђевића, ИРЯС IV, 353—356.

народних песама.¹⁶ Он је био такође написао на руском језику и приказ Вукова Речника, али га је задржао од штампања зато што га је претекао неки Корабљов објављивањем своје белешке, док је он чекао да се посаветује са проф. Коршом о турским непреведеним речима код Вука.

Приликом слања књига за Русију П. Ђорђевић је послао Белићу на дар VIII коло Српске књижевне задруге, у коме су биле објављене књиге: Домаћа писма Д. Обрадовића, с предговором М. К. Драгутиновића; Лирске песме Симе Милутиновића-Сарајлије, с предговором Анд. Гавриловића; Приповетке Л. К. Лазаревића, св. II, у редакцији Ј. Јовановића; Слике из сеоског живота, св. II, од Ј. М. Веселиновића; Ивкова слава, приповетка Стевана Сремца; Исландски рибар, роман П. Лотија, превела Т. Довијанићева, с предговором С. Матавуља; Воћке и воће, написао Б. Д. Тодоровић.

Примивши овај поклон Белић се одушевио лепим избором књига овога кола и о томе је писао Пери Ђорђевићу: „Добио сам последње коло „Задруге“ — њиме се може с правом дичити Задруга, јер оно надмашује многа пређашња кола; али ово не служи на укор осталим колима, већ на похвалу последњему“.¹⁷

Пажња коју је П. Ђорђевић показивао према Белићу огледала се у свакој прилици. Он му је чинио разне ситне услуге, као што је, на пример, набавка Маретићеве граматике, па чак и услуге за Белићеве руске познанике. Тако га је једном приликом Белић молио да му јави где су изишле критике на Богишићев законик, које су потребне једном његовом пријатељу. П. Ђорђевић се није бавио правним питањима, те се, да би задовољио Белића, обратио дру Миленку Веснићу, познатом ондашњем правном стручњаку, за те податке. Веснић се радо одазвао жељи младога Белића и послао му оно што га је интересовало са својим писмом, на чему се Белић захвалио П. Ђорђевићу у писму од 11. V 1899. г.

Последње писмо из Москве Белић је упутио Ђорђевићу 6. VI 1899. г. У њему га је известио да је завршио своје студије у Русији, као и да је све испите положио с одличним успехом.

¹⁶ Белић Александар, Српске народне пјесме, скупио их Вук Стеф. Караџић, књ. V. — ИРЈС IV, 356—358.

¹⁷ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 2. IV 1899. г.

Тих дана у Русији се прослављала стогодишњица Пушкинова рођења и Белић је искористио своје слободно време да учествује у тој прослави, коју је ометало рђаво време. О том догађају он је писао П. Ђорђевићу: „Пушкински празник није испао најбоље, јер је ово време била ужасна киша. У осталом оно што је требало да буде око споменика — било је, а све остало било је под поузданијим кровом но што је небо. На првом месту истакло се Общество любителей росс. словесности, где је у осталом сваки говорио пре о својим идеалима но о Пушкиновим. Проф. Правничког факултета видео је у овом празнику победу личности над државном влашћу, проф. Кључевски (историк) видео је у њему продукат историјских прилика, што ниуколико није сметало Јакдимкину да сутрадан прогласи да је Пушкин био — револуционар...“

Своје слободне дане Белић је проводио у посећивању околине Москве и у допуњавању свога знања из часописа који су изишли у међувремену док је он полагао своје завршне испите.

После добијене стипендије и путног трошка Белић се, преко Петрограда, вратио у Београд. Још док је студирао у Москви Белић је помишљао да настави своје студије ради употпуњавања свога знања из санскритског језика и, у исто време, ради изучавања балтијско-словенских језичких односа. Да би то постигао било му је потребно да се упозна са резултатима германске и келтске филологије у погледу изучавања поменутих језика. С друге стране, Белић је знао за своју обавезу према Министарству просвете и црквених послова и да, према томе, за решење његовог случаја треба помоћи са стране.

Он се сећао како је Љуба Стојановић морао да уложи много труда да би му израдио сталну стипендију за школовање у Русији. Зато се и сада обратио и њему и Пери Ђорђевићу и саветовао се с њима о својим будућим намерама. Није потребно наглашавати да су се и Стојановић и Ђорђевић обрадовали Белићевој жељи да усаврши још више своје знање стечено код проф. Фортунатова и Корша, те су му за остварење те замисли обећали своју помоћ.

После овог договора дошло је прво до Белићева постављења за доцента Велике школе, па је, затим добио одсуство за наставак студија у Немачкој, чиме му се пружила прилика да постане слушацац истакнутих европских лингвиста, Бругмана и Лескина, санскритолога Виндиша и фонетизара Сиверса.

По доласку у Лајпциг Белић се прво јавио Љуби Стојановићу, а затим и Пери Ђорђевићу. Ђорђевић је писао Белићу и понудио му своје услуге у давању књига потребних за израду докторске тезе и том приликом замолио га је да се побрине око испоруке наручених књига у Лајпцигу. Наиме, он је, преко београдског државног књижара Љубомира Јоксимовића, наручио стручне књиге и часописе код једног лајпцишког књижара, али се овај мало бринуо о тој поруци.

Белић је обећао Ђорђевићу да ће се постарати да он добије тражене књиге и часописе и, истовремено, захвалио му је на добру мишљењу о његову бављењу у Немачкој, те зато и вели: „Хвала Вам на писму од 9. ов. м., које је за мене утолико значајније, што видим, да и Ви имате о моме бављењу овде онакве мисли, какве и ја сам“.¹⁸

По пријему Ђорђевићева писма Белић је отишао код књижара Тоска и, пошто се уверио у његову неажурност, узео је списак наручених књига и часописа и уступио га књижару Харасовицу. За лајпцишке књижаре Белић наводи како имају довољно посла па зато нерадо примају наруџбине код којих нису сигурни у добру зараду. Али, и поред тога, он мисли „да се Лајпциг, као трговачка варош, неће осрамотити ни у овом случају“, јер ће он уложити све што може да тражене књиге доспеју у Београд.

Књижар Харасовиц је заиста био заузимљивији од свога колеге Тоска, јер је одмах по пријему списка тражених издања затражио од Ђорђевића одговарајућу аконтацију за куповину поменутих књига и часописа. Иако је прихватио овај услов, Пера Ђорђевић није хтео новац да пошаље лично Харасовицу, већ је то учинио преко Белића.

Набавка књига о којој је овде реч била је већег обима, износила је преко 1.000 свезака, па то наводи на претпоставку да их је П. Ђорђевић наручио за неку установу у Београду. Из Белићева писма види се да су у питању већини дела из лингвистике и филологије. Од тражених аутора помињу се *Јоханес Шер*, познати културни и књижевни историчар, са својим делима: *Општа историја немачке књижевности*, *Илустрована историја светске књижевности*, *Историја религије* и др.; *Хајнрих Готфрид Олендорф* са својом нарочитом методом лаког учења страних језика, названом „*Олендорфова метода*“; *Фридрих Фогт*, писац *Историје средњевисоконемачке књижевности* у основама германске

¹⁸ Државни архив Србије, Белићevo писмо Ђорђевићу од 19. I 1900. г.

филологије и Историје немачке књижевности; *Вилхелм Фи-тор*, немачки филолог, англист, оснивач познатог Часописа за ортографију, ортоепију и говорну физиологију, са својим делима: Елементи фонетике немачког, енглеског и француског; Фонологија Шекспира и Немачки фонетски речник.

Због великог броја наручених издања Белић је, сасвим оправдано, тражио обавештење од Ђорђевића да ли се морају набавити баш она издања која је он означио и за који страни језик треба да буде Олендорфова књига. „Могу ли поручити *Zeitschr. für Orthographie* etc. за целу годину, јер је овако врло тешко добити оно, што Вам је потребно“, питао је Белић.¹⁹

Од поменутих издања Харасовиц је извршио испоруку извесног броја књига, али се не може са сигурношћу рећи да ли је Ђорђевић добио све што је тражио. Сигурно је само то да је Белић два пута примао новац од њега за Харасовица, и то други пут 43 немачке марке.

Издања Српске краљевске академије и Српске књижевне задруге имала су доста читалаца, али не и остала српска издања. Пишући о Харасовићеву дугу књижару Јоксимовићу за примљене од њега књиге, Белић вели да је он „примио од књижара Köhlera 9 ком. 13 св. дѣла Љ. П. Ненад. и 9 ком. Дечије библиотеке — све у Јоксимовићеву издању. Ове књиге нису му ни од какве потребе, и он би их стога радо Јоксимовићу натраг послао“. Али зато „Харасовиц би се радо примио комисиона Срп. Краљ. Академије и Књиж. Задруге и моли Вас, да му или директно или преко мене саопштите, какве су њихове погодбе“, ²⁰ писао је Белић Пери Ђорђевићу.

Ђорђевић је извештавао Белића о важнијим научним радовима који су се појавили за време његова одсуства, између којих и о свом и Стојановићеву раду. Са своје стране Белић је њему такође јављао о томе. „Да ли су Вам дошли до руку Јагићеви *Beiträge zur Slav. Syntax?* — Много је бољи II део студије о Добромирову јев., који може служити као образац за сличне радове. Нема сумње, да је најважнија страна тога рукописа, што га је Јагић обрадио, јер су фонетске особине његове (I део) доста неодређене, а и лексичка страна неће бити особито оригинална. Али и поред тога, рад

¹⁹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 14. II 1900. г.

²⁰ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 2. IV 1900. г.

Јагићев не губи ништа од његове вредности“,²¹ доказивао је Белић. У то исто време појавила се у Русији магистарска дисертација Бориса Михаиловића Љапунова „Исследованіе о языкѣ синодального списка 1-ой новгородской лѣтописи“ (1899) у којој је расправљао о полугласима у руским језицима. Ово Љапуновљево дело Белић је добио од својих пријатеља из Русије и пошто га је прочитао каже да је, углавном, добро, али му замера само то што у њему нема доста новог материјала. Поред Љапуновљева дела Белић је добио из Русије и „Разсужденіе о Саввиной книгѣ“, и то у два примерка, па један нуди проф. Ђорђевићу, уколико има интереса за ову књигу, а Бѣљавскога му је већ поручио на његову београдску адресу.

Белић није заборавио да пише о овом раду у школи и зато јавља Ђорђевићу да су у II семестру почела предавања, у којима „има доста разних Übungen“, и да проф. Сиверс чита своју фонетику. Што се тиче његова рада на докторској тези он каже да му Даничићев рад, који је добио од Ђорђевића, није много користио, зато што није исцрпно израђен. „На раду о деминутивима одмакао сам доста далеко, тако да ће део, који ћу као дисертацију предати, бити кроз који дан готов. Цео се рад дели на ове делове:

Einleitung. I die Deminutiv- und Augmentativsuffixe bei den Substantiven. II die Dem. und Augmentativsuffixe bei den Adjectiven. III Hypocoristica. IV Patronymica.

Предаћу само Увод и I део.

Како морам врло често да чиним екскурсе о појединим суфиксима, то ми проф. Лескин саветује да те екскурсе обрадим у засебним студијама, што ћу и учинити, али не сад“,²² писао је Белић у свом последњем писму из Лајпцига.

Белићев рад „Развитак деминутива и амплификатива у словенским језицима“ прихваћен је као докторска дисертација на Филозофском факултету Лајпцишког универзитета, и он је 14. X 1900. г. полагао усмени део испита пред испитном комисијом у којој су били Лескин (Baltischslavisch), Вругман (Vergleichende Grammatik) и Виндиш (Indisch).

После успешно одбрањене докторске дисертације Белић се вратио у Србију и започео свој наставнички рад на Филозофском факултету Велике школе у Београду.

²¹ Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 8. III 1900. г.

²² Државни архив Србије, Белићево писмо Ђорђевићу од 30. IV 1900. г.

Као млад наставник Белић се одлучио да почне с испитивањем српских дијалеката и зато је, 19. VI 1901, писао министру просвете и црквених послова: „Како ћу се ради испитивања српских дијалеката бавити у селима између Зајечара, Књажевца, Ниша и Пирота, то молим Господина Министра, да ме изволи препоручити тамошњим властима и учитељима основних школа, да ми буду на руци при раду“.²³

Истог дана министар је препоручио тамошњим просветним властима да Александру Белићу излазе у сусрет, а министра унутрашњих послова замолио је да својим управним органима изда слично упутство. Добивши потребно одобрење највиших власти Белић је пошао на пут и почео испитивање дијалеката у Источној Србији.

Идући од села до села стигао је и у Књажевац, одакле се јавио Пери Ђорђевићу следећим писмом:

Књажевац 6/VII 1901.

Многопоштовани г. Перо,

Тражио сам Вас последњих дана својега бављења у Београду, али Вас не нађох. Видим да сте прочитали моју коректуру. Ваше исправке примам сем три запете. Успео сам да фиксирам овдашњи дијалекат, али тек сам сад наишао на мајдан овдашњег говора.

Ваш А. Белић

Ово је једно од најкраћих Белићевих писама што их је писао Пери Ђорђевићу. Те године објављено је шест његових радова, као и докторска дисертација у Јагићеву „Архиву за словенску филологију“, те је тешко рећи у коме је раду Пера Ђорђевић вршио исправке. Али то нема нарочитог значаја, јер су можда у питању какве безначајне измене, већ је овде значајно то да је Ђорђевић волео Александра Белића, ценио његов рад и до краја свога живота се старао да му као учитељ и пријатељ помогне у свакој прилици.

На једном свечаном скупу Александар Белић се захвалио својим учитељима и пријатељима где је, између осталог, рекао ово:

„Ја сам, господо, имао срећу да у својим учитељима имам руководиоце и пријатеље... Знам поуздано да је велики значај за мене имала свака оцена мога рада од славних у то време научника и мојих учитеља Фортунатова, Шахматова, Бругмана и Стојановића. Шта то значи за по-

²³ Министарство просвете и црквених послова Пбр. 5785.

четнике и какву му то даје вољу и снагу за даљи рад — то најбоље зна онај ко је био млад и бавио се науком... Ја ово истичем колико из превелике захвалности према својим учитељима толико исто из уверења: да без таквих руковођаца не може бити правога ширења и дизања науке. Способност ученика само је један од услова потребних за научни рад. Наука је у почетника врло осетљива биљка за коју треба много неге, па да се одржи и очвршћа, нарочито код нас где толике непогоде наилазе на сваког научног радника. Ту учитељи, наставници могу толико исто учинити као људи колико и прецептори. И ја сам уверен да је њихово дело тек тада потпуно, и тек тада даје потпун резултат када је ово обоје код њих у хармонији...²⁴

Овим је Александар Белић довољно јасно рекао какав треба да буде однос наставника према ученику. И баш зато се питамо што је пропустио да овом приликом спомене и Перу Ђорђевића.

Милоје Р. Николић

²⁴ Барић Хенрик, Јубилеј проф. А. Белића, Јужнословенски филолог II, 319—323.